

KOVÁCS ÁKOS

1943–2014

Hosszú betegsége és fájdalmas halála nemcsak szeretteinek és barátainak – akik közé magunkat is soroljuk – súlyos veszteség, hanem a szó szoros értelmében a magyar társadalomnak. Ritkán fordul elő, hogy egy életmű – szerzője távozásának pillanatában – még aktuálisabbnak látszik, mint keletkezése idején. Kovács Ákos kikutatott történetei folytatódnak, s ugyancsak igényelnék az ő újabb kutatásait és kommentárjait. Ha egy szóval akarnánk összefoglalni, hogy ki volt ez a makacsul mindig saját útját járó ember, azt mondhatnánk, hogy a magyar önismeret nagy tudósa.

Irodalmárnak indult, s ez mindig is nyomot hagyott művein, amelyekben témáinak írói-költői reflexióit soha nem mulasztotta el számba venni. (Tandori Dezsőnek nemcsak híve, hanem bibliográfusa is volt.) Aztán néprajzot tanult a 70-es évek első felében, amikor ez a tudomány lassan túljutott a hagyományos folklorisztikán, s Kovács Ákos ki- és felhasználta az átalakulást. Komoly része volt a magyar néprajz kutatási területeinek, témáinak megújításában. A hatvani múzeum igazgatójaként 1973-tól egy évtizedig – eltávolításáig – elég szabadságot élvezett ahhoz, hogy meghökkentő, odáig szinte elképzelhetetlen témákat illesszen egymás mellé, mutasson be sorozatban, egymás után. A hatvani múzeum gyorsan kultikus hely lett, ahol a magyar avantgarde, neoavantgarde, valamint különös néprajzi témák bemutatói váltották egymást. A radikális eklektika, a tudományközi kiállításstratégia nevében készült kiállításai lenyűgözték a kortárs látogatókat, akik számára felszabadító és felkavaró élményt jelentett, ahogyan a kánon és a marginális kultúra/művészet dimenziói egymásra mutattak, egymást értelmezték. Korniss Dezső és Swierkiewicz Róbert közé egy 1919-es falusi fénykép került, Jakovits József szobrait a szöveges falvédők követték, Keserü Ilonát Nagy Imre kötélverő mesterrel párosította, a magyar gyékényesek után Veszelszky Béla következett, Jeney Zoltán-ösbemutatót szervezett.

A XIX. századi lövészegyletek céltáblái, a Kossuth-kultusz olajnyomatokban elbeszélve, a magyarországi szöveges falvédők a XIX–XX. században, a madárijesztők, a világháborús emlékművek, a kortárs budapesti graffitik, a pestisemlékek, temetési szokások, testművészet, országúti haláljelleg. Kovács Ákos ilyesmikkel foglalkozott, múzeumában vagy videoösszeiben, múzeumi füzetekben és korai egyéb publikációiban ezeket mutatta be. Jól látható az elektrifikálón érdekes témák hevenyészett katalógusából, hogy nem valamiféle szigorúan körülhatárolt elméleti előfeltevés vezette, hanem gyakorlati múzeumi emberként nagy szerepe lehetett választásaiban a bemutathatóságnak,

a képnek. Ugyanakkor világos az érdeklődés iránya. Kovács Ákost kutatóként a marginális műfajok izgatták, amelyek nem illeszthetők be a magasművészet rendjébe – még azok népi forrásaként vagy leágazásaként sem. Továbbá – sok modern folkloristához hasonlóan – kitágította a néprajz területét: a városi néprajz és a ma születő népi szokások is érdekelték. Magyarországon Kovács Ákos volt talán az első azok közül, akik a kortárs világ interpretációját magától értetődően tekintették a néprajzi kutatás részének, s ma, amikor a Néprajzi Múzeum MaDok-programjára okkal tekintünk büszke érdeklődéssel, tudnunk kell, hogy nélküle mindez talán másképp, esetleg szegényebben lett volna csak lehetséges.

A tehetséges és szenvedélyes embereknek néha a véletlen is segítőtársává szegődik. Amikor befejezte kutatásait a magyar tetoválásokról, s megjelent a *Forrás* emlékezetes tematikus száma, a TETOVÁLÓK ÉS TETOVÁLTAK (1987/3.), jó sorsa összehozta egy szentpétervári – akkor még leningrádi – belügyessel, akinek hatalmas gyűjteménye volt a szovjet elítéltek tetoválásából. (Fényképezni nem fényképezhetett, ezért emlékezetből lerajzolta.) Kovács Ákos feleségével, Sztrés Erzsébettel földolgozta és rendszerezte ezt az anyagot. Ebből született TETOVÁLT SZTÁLIN című 1989-es könyvük. A szerencse továbbra is kitarzott: az *Ogonyok* egyetlen fényképe alapján megkeresték és megtalálták azt a zseniális fotóst, a cseljabinszki Szergej Vasziljevét, aki – mint kiderült – fantasztikus fényképek ezreit készítette a börtöntetoválásokról, a bűnözők tetovált testéről. A továbbfejlesztett és tömörített változat, kiegészítve az e képekből készült válogatással, lett AZ OROSZ TOLVAJVILÁG ÉS MŰVÉSZETE (1994). Nemcsak a testdíszítés népszokásának egy sajátos változatát tárták fel, tipologizálták kódjait (kitekintve az elítéltek költészetére, dalaira, gúnyrajzaira, hiedelmeire és hierarchijára), hanem lidérces bepillantást is nyújtottak a szovjet társadalom mélyvilágába. Alighanem ez adta a mintát későbbi jelentős műveihez, amelyeknek témái – anélkül, hogy megközelítésmódja veszített volna tudományos szoliditásából – a velőnkbe vágó aktualitás értékével gazdagodtak.

Kovács Ákos magyar történelmet írt – tűzijátékokban elbeszélve. JÁTÉK A TŰZZEL. FEJEZETEK A MAGYAR TŰZIJÁTÉKOK ÉS DÍSZKIVILÁGÍTÁSOK XV–XX. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL című könyve (2001) azt firtatta, hogy miket és miként ünnepeltünk a zivataros évszázadokban. KÉT KÖRKÉP című kötetében (1997) a panorámák divatjának magyar példáit mutatta be (a Gárdonyi Géza tervezte POKOL-körképet és Feszty Árpád művét, A MAGYAROK BEJÖVETELÉ-t), mely utóbbi már szoros összefüggésben állt kikristályosodó nagy kérdésével, a felülről bevezetett szokások, politikai kultuszok, vallások és mitológiák, megtervezett emlékezés módok, hamis vagy légből kapott tradíciók problémájával, mely főművéhez, A KITALÁLT HAGYOMÁNY című magisztrális tanulmánygyűjteményhez (2006) vezetett.

Kovács Ákos nem kapcsolódott közvetlenül Eric Hobsbawm 1983-as klasszikus esszéjéhez, a THE INVENTED TRADITION-hez, munkája szigo-

rúan történeti – azt is mondhatnánk: hihetetlenül izgalmasan mikro-históriai –, az elméleti kérdések nem foglalkoztatták. Mégis, vállalkozása azok mellett a nagy mikrohistorikusok mellett, akik a történelmi kutatást az etnográfiai perspektívával kombinálták (Emmanuel Le Roy Ladurie, Carlo Ginzburg, Robert Darnton), nyilvánvalóan a Hobsbawm kezdeményezte modern nacionalizmuskritika áramlatához illeszkedett, e kutatásokkal volt párhuzamos.

A zsinóros magyar viselet, az ősi magyar bogrács (paprikás hús), „*a magyar bánat zokogó hangszere*”, a tárogató – mai formájában, ma ismert hangszerével –, a szittya–hun–magyar kontinuitás, a turulmadár délibábos fölélesztése: mind-mind XIX. századi invenció, amiképpen Pusztaszer kultusza is. Ahogy amaz – az első nemzetgyűlés, a magyar államalapítás szent helyeként – a történeti források között hapax legomenon (egyedül Anonymus említi, és soha senki nem talált rá bizonyítékot), úgy az új kenyér ünnepének – ceremoniális átadásának – sincs nyoma a paraszti élet szertartásrendjében. Nem história, csak historizmus. Nem hagyomány, csak kitalált hagyomány.

Így jöttek létre mesterművei az Árpád-, az új kenyér- és a tárogatókultusról, melyekben a minuciózus gonddal végzett mikrofilológiai kutatások nyomán feltárult az irányított emlékezetpolitika, amely képes túlélni egykori érdekeit és céljait, mindig újrahasznosítható, s ősiséget színélve egyként kiszolgálja a Ferenc József-, a Horthy-, a Rákosi-, a Kádár-korszakot is, s eljut a jelenkorba. A parvenü kitalált hagyomány az idők folyamán sokak számára valóságos eredettörténetként tűnik fel, s egy nagy felvilágosítónak, mint amilyen Kovács Ákos volt, kell tisztáznia lépésről lépésre, a lehető legaprólékosabban, hogy ez az őseredet mennyire új, mennyire banális és talmi. Mikro-históriáit pompásan beszélte el, és remekül mutatta be, fénykép-dokumentációja maga is megvilágító erejű volt.

Kovács Ákos kérelmelhetetlenül ment a maga útján, de elég magányosan. Nem vett részt a kortárs társadalomtudomány átváltozásában, amelynek keretében a néprajztudomány megtanulta elfogadni az antropológiát, a mindennapi élet szociológiáját, a *visual studies*-t, majd ezeket a módszertanokat együtt használni. Úgy látszik, mindezekre szinte ösztönösen talált rá, témái által vezetettve, nem pedig metodológiai vitákban. A léptékváltások mestere volt, kezdve egy addig nemcsak feltáratlan, de értelmezetlen terület kutatási terepként való értelmezésétől a módszertani eklekticizmus tudatos használatáig. Beláthatatlanul jobban érdekelte a terepmunka összes dimenziója, mint az angol és német szövegek kulturális transzferében való részvétel. Hosszú évek után, új nemzedékek tőle fogják majd megtanulni, hogy a kitalált hagyomány miért lehet társadalmi valósággá, s miként esett meg Magyarországon, hogy az önismeret a képzelet foglya lett.

György Péter–Radnóti Sándor